

Το 1795 ο Immanuel Kant, παρακολουθώντας συστηματικά από το πρωσικό Κένιγκσμπεργκ τα επαναστατικά δρώμενα στη Γαλλία, δημοσιεύει ένα σύγγραμμα 104 σελίδων με τον τίτλο *Για την αιώνια ειρήνη*. Ένα φιλοσοφικό σχέδιο. Στο σύγγραμμα αυτό, το οποίο αποτελεί, κατά πρώτον, μια φιλοσοφική παρέμβαση στις πολεμικές διαμάχες που έχουν ξεσπάσει γύρω από την επαναστατημένη Γαλλία, ο Kant θα παρουσιάσει εκ νέου τις αντιλήψεις του περί του ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος, το οποίο υπαγορευόταν από τον ορθό Λόγο, αλλά είχε πλέον αποκτήσει πραγματικές διαστάσεις στη Γαλλία. Το πρόβλημα τώρα ήταν η διασφάλιση ενός ειρηνικού μέλλοντος για τις πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες στον αστερισμό του ρεπουμπλικανισμού, πολύ περισσότερο καθώς ο πυρήνας της καντιανής πρακτικής φιλοσοφίας υπαγόρευε την πολιτική μορφοποίηση της (ανορθολογικής) βίας με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτή να καταλήξει να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της ελευθερίας, ισότητας και αυτονομίας που προδιέγραφε το ρεπουμπλικανικό ιδεώδες. Το σύγγραμμα αυτό επρόκειτο πολλές δεκαετίες αργότερα να απολαύσει μεγάλη πρόσληψη,¹ ιδιαίτερα μετά την εμπειρία παγκόσμιων πολέμων, απέναντι στους οποίους οι επαναστατικοί πόλεμοι της Γαλλίας

σαφώς υπολείπονταν όχι απλώς σε μέγεθος αλλά και σε καταστροφικό μένος.

Αυτό που ενδιαφέρει ωστόσο εδώ δεν είναι η πορεία αυτού του συγγράμματος, αλλά μια από τις πρώτες κριτικές για την οποία το ίδιο αποτέλεσε την αφορμή. Τον Αύγουστο του 1796 ο εικοσιτετράχρονος Friedrich Schlegel μετακομίζει στην Ιένα από την Δρέσδη, όπου τα προηγούμενα χρόνια είχε εντυπώσει συστηματικά στην ιστορία της αρχαίας ελληνικής ποίησης. Από τις μελέτες αυτές θα προκύψει όχι μόνο μια σειρά έργων, αλλά και μια νέα αντίληψη για την πρόσληψη και ερμηνεία της αρχαίας γραμματολογίας, οι επιπτώσεις της οποίας θα συνεχίσουν μέχρι και τον 20ό αιώνα. Στην Ιένα ο Schlegel θα έρθει σε επαφή με τον φιλόσοφο Johann Gottlieb Fichte, ο οποίος την περίοδο εκείνη αποτελεί το δεύτερο σημαντικότερο όνομα της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας, μετά τον Immanuel Kant.² Ο Schlegel είναι ήδη μελετητής της νέας, κριτικής φιλοσοφίας, καθώς θα είναι ο πρώτος που θα αποπειραθεί να εφαρμόσει την αισθητική θεωρία του Kant στην αρχαία γραμματεία (ερχόμενος σταδιακά σε αντιπαράθεση με τον Schiller). Παράλληλα ωστόσο, τα ενδιαφέροντά του δεν περιορίζονται διόλου στην αρχαιότητα, πολύ περισσότερο καθώς την περίοδο

¹ Για μια περιεκτική επισκόπηση της πρόσφατης γραμματολογίας (με περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές), η οποία ωστόσο ελάχιστα αναφέρει τον επαναστατικό ορίζοντα του κειμένου, βλ. Ralph Alexander Lorz, «Die dauerhafte Aktualität des ewigen Friedens. Neuere Entwicklungen zur Interpretation der Friedensschrift Kants». *Der Staat*, τόμ. 37, 1998.

² Για λεπτομέρειες βλ. Ernst Behler, «Friedrich Schlegels erster Aufenthalt in Jena: Vom 6. August 1796 bis zum 3. Juli 1797». *Modern Language Notes*, τόμ. 102, τχ. 3, 1987, σ. 547, 556-557. Για μια περιεκτικότερη βιογραφική παρουσίαση, βλ. Ernst Behler, *Friedrich Schlegel in Selbstzeugnissen und Dokumenten*. Rowohlt, Αμβούργο 1966.

εκείνη, με το δεδομένο της επανάστασης στο βασίλειο της Γαλλίας, η ενασχόληση με την αρχαιότητα θέτει (ξανά) επιτακτικά το ζήτημα κατανόησης της ιστορικής δυναμικής που διακρίνει την αρχαιότητα από τη νεωτερικότητα – μέχρι τον κανονιστικό πυρήνα της.

Ο Schlegel θα έχει την ευκαιρία να εντρυφήσει στην πολιτική πλευρά της φιλοσοφίας, καθώς, εκτός από την τριβή με την πρακτική φιλοσοφία του Fichte, θα έρθει σε επαφή με τον γνωστό μουσικό (και ριζοσπάστη) Johann Friedrich Reichardt, ο οποίος την εποχή εκείνη εξέδιδε το περιοδικό *Γερμανία* (*Deutschland*). Ενθουσιασμένος από τις μέχρι τότε φιλολογικές επιδόσεις του Schlegel, ο Reichardt έθεσε στη διάθεσή του τις σελίδες του περιοδικού του, το πρώτο τεύχος του οποίου, από το ίδιο έτος, έχοντας ένα επιτίτλιο από το αναφερθέν σύγγραμμα του Kant («*Fiat justitia, pereat mundus!*»), ξεκινούσε με την εξής διατύπωση: «Ελευθερία για όλους! Για όλους – όσοι με πλήρη σοβαρότητα θέλουν αληθινή ελευθερία».³ Στο περιοδικό αυτό, το οποίο σύντομα θα αποκτούσε τη φήμη του ρεπουμπλικανικού και θα προσέκρουε στις απαγορεύσεις της κρατικής λογοκρισίας, ο Friedrich Schlegel θα δημοσιεύσει (στον τρίτο τόμο), ένα «Δοκίμιο για την έννοια του ρεπουμπλικανισμού, Με αφορμή το καντιανό σύγγραμμα *Προς την αιώνια ειρήνη*».

Παράλληλα με το *Δοκίμιο*, ο Schlegel είχε συντάξει μια βιβλιοκριτική για το σύγγραμμα του Condorcet, *Σχέδιο για έναν ιστορικό πίνακα της προόδου του ανθρώπινου πνεύματος* (*Esquisse d'un tab-*

leau historique des progrès de l'esprit humain), το οποίο είχε δημοσιευθεί ως μεταθανάτια έκδοση το 1795. Η βιβλιοκριτική δημοσιεύθηκε το 1795 στο Φιλοσοφικό περιοδικό μιας εταιρείας *Γερμανών λογίων* (*Philosophisches Journal einer Gesellschaft Teutscher Gelehrten*), υπό τη διεύθυνση του Friedrich Niethammer.⁴ Ο Schlegel θα επαινούσε εξ αρχής τον πνευματώδη χαρακτήρα του εν λόγω συγγράμματος, μη παραλείποντας ωστόσο να επισημάνει τις ασάφειες κυρίως αναφορικά με τη θεμελίωση των εννοιών – μια επισημάνση με ιδιαίτερη βαρύτητα, αν ληφθεί υπόψη ότι ο Schlegel, σε κατ' αρχήν συμφωνία με τον Condorcet, θεωρεί ότι η ιστορία πρέπει να γίνει επιστήμη, και αυτό σημαίνει κατά βάση την ανάδειξη των νόμων που την διέπουν. Επίσης εδώ, όπως και στο *Δοκίμιο*, ο Schlegel θα αξιοποιήσει την αναλυτική διάκριση μεταξύ (εμπειρικής) ιστορίας και καθαρής επιστήμης. Αυτή η τελευταία, θα τονίσει, «ασχολείται μόνο με την καθαρά θεωρητική ενεργοποίηση των ανθρωπίνων δυνατοτήτων μέσω της εξωτερικής ώθησης του πεπρωμένου (...), με την οποία αρχίζει η συνείδηση και ο ίδιος ο χρόνος. Η ιστορία της ανθρωπότητας, αντιθέτως, αφορά την πραγματική ανάπτυξη των ανθρώπινων δυνατοτήτων στον εξωτερικό κόσμο και στο χρόνο. Οι σταθερές ιδιότητες του ανθρώπου αποτελούν αντικείμενο της καθαρής επιστήμης, ενώ οι αλλαγές του ανθρώπου, τόσο του ατόμου όσο και του συνόλου, αποτελούν αντικείμενο μιας επιστημονικής ιστορίας της ανθρωπότητας».⁵ Ωστόσο, σύμφωνα με τον Schlegel, ο Condorcet δεν παρουσιάζει την εσωτερική αναγκαιότητα

³ *Deutschland*, τόμ. 1, 1796, σ. 7, «Για το νέο έτος».

⁴ Για το ίδιο περιοδικό προοριζόταν αρχικά και το *Δοκίμιο*, κάτι το οποίο δεν τελεσφόρησε, παρά την αποδοχή των παρατηρήσεων του Niethammer από την πλευρά του Schlegel.

⁵ Friedrich Schlegel, *Schriften zur kritischen Philosophie 1795-1805*. Επμ. A. Arndt / J. Zovko, Felix Meiner Verlag, Αμβούργο 2007, σ. 5.

της «εσωτερικής ανάπτυξης» των ανθρώπινων δυνατοτήτων (μια κριτική που θα επαναληφθεί και απέναντι στον Kant), παρά μόνο μια εξωτερική παρουσίασή τους: «συνήθως, αντί για την συνολική βάση, μας δίνει μόνο μια αφορμή ή και μια επινοημένη αιτία».⁶ Παράλληλα, ο Schlegel δεν θα αμελήσει να τονίσει και ορισμένα θετικά στοιχεία: «Με ικανοποίηση σημειώνω την τουλάχιστον εν σπέρματι σημαντική έννοια της αλληλεπίδρασης της μόρφωσης».⁷ Η έννοια της αλληλεπίδρασης, υψωμένη στο επίπεδο της διανοητικής κατηγορίας από τον Kant (στην κατηγορία της κοινότητας), θα τονιστεί επίσης από τον Fichte στην δική του θεωρία περί της ανάπτυξης του Εγώ, και θα αποτελέσει τη βάση για την αντίληψη του Schlegel όχι μόνο για την μόρφωση, αλλά για την ίδια τη συγκρότηση του κοινωνικού ιστού, όπως θα το αναφέρει συνοπτικά στο *Δοκίμιο*. Για τον Schlegel, η αλληλεπίδραση μεταξύ φυσικών δυνάμεων και ιστορικών καταστάσεων γεννά τη μορφή και το περιεχόμενο της μόρφωσης, η οποία δεν περιορίζεται στο πεδίο της γνώσης, αλλά αφορά την ίδια τη διαπλαστική δύναμη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Προσυπογράφοντας την αντίληψη του Condorcet για την πρόοδο του ανθρώπινου πνεύματος, ο Schlegel, έχοντας υπόψη του τις μελέτες του για την αρχαία γραμματεία, θα τονίσει παράλληλα πως «Το ιδιαίτερο πρόβλημα της ιστορίας είναι η ανισότητα

των προόδων στα διάφορα συστατικά της συνολικής ανθρώπινης μόρφωσης, ... ιδιαίτερα όμως η μεγάλη, πλήρης οπισθοδρόμηση της συνολικής μόρφωσης των Ελλήνων και των Ρωμαίων».⁸ Μέσα από αυτή την κριτική προβληματική, ο Schlegel εικάζει (και εύχεται) πως κάποια στιγμή θα βρεθεί ο Newton που θα ερμηνεύσει την ανθρώπινη ιστορία, αναδεικνύοντας τους νόμους της, συνδυάζοντας το καθολικό με το μοναδικό, επεξεργαζόμενος την «τραχιά μάζα έως ότου βρει φως, συμφωνία, συνάφεια και τάξη».⁹ Η ανάδειξη της δυναμικής της πραγματικής ιστορίας είναι το κοινό πλαίσιο που συνδέει την βιβλιοκριτική στον Condorcet με το *Δοκίμιο* για τον Kant.

Το δοκίμιο του Schlegel αναπτύσσει τα επιχειρήματά του συχνά σε άμεση αναφορά των αντίστοιχων καντιανών απόψεων, συμπεριλαμβάνοντας ωστόσο ή τονίζοντας εκ νέου, συγκεκριμένες θεωρητικές προκείμενες, οι οποίες συνοψίζουν βασικά στοιχεία του πολιτικοθεωρητικού λόγου της περιόδου: Το υπόβαθρο της συνολικής αντίληψης αποτελεί η θεώρηση της ανθρώπινης υπόστασης ως ενός φορέα δυναμικού, ως ενός φορέα που αποτελεί ο ίδιος ένα σύνθετο *Vermögen*, μια δυνατότητα έκφρασης και επέμβασης στην πραγματικότητα, η οποία εκδηλώνεται με διάφορες δυνάμεις, ανάλογα με το πεδίο δραστηριοποίησής της.¹⁰ Το σύνθετο αυτό πλαίσιο, περιέχει σύμφωνα με τον Schle-

⁶ Friedrich Schlegel, *Schriften zur kritischen Philosophie 1795-1805*. ό.π., σ. 6-7.

⁷ Friedrich Schlegel, *Schriften zur kritischen Philosophie 1795-1805*. ό.π., σ. 9-10.

⁸ Friedrich Schlegel, *Schriften zur kritischen Philosophie 1795-1805*. ό.π., σ. 8. Την ιδιαίτερα σημαντική αυτή τροπή της αναζήτησης των αρνητικών διαδικασιών στην ιστορία τονίζει ο Andreas Arndt, «Naturgesetze der menschlichen Bildung. Zum geschichtssphilosophischen Programm der Frühromantik bei Friedrich Schlegel». *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, τόμ. 48, 2000, σ. 97.

⁹ Friedrich Schlegel, *Schriften zur kritischen Philosophie 1795-1805*. ό.π., σ. 7.

¹⁰ Βλ. και το κείμενο της Friederike Rese, «Republikanismus, Geselligkeit und Bildung. Zu Friedrich Schlegels "Versuch über den Begriff des Republikanismus"», *Athenäum*, τόμ. 7, 1997, σ. 39.

gel όχι μόνο τις δυνάμεις (ή: ενορμήσεις) της γνώσης, αλλά επίσης τη φαντασία και το συναίσθημα. Η έννοια του *Vermögen* θα συνεχίσει την πορεία της στην κριτική σκέψη (έχοντας ήδη αναφορές στην καντιανή φιλοσοφία), εντασσόμενη αφενός ρητά στην εγγεληνική Φιλοσοφία του δικαίου, και αφετέρου οριοθετώντας την υλική πλαισίωση βάθους της κριτικής της πολιτικής οικονομίας ως *Arbeitsvermögen*, ως εργασιακή δυνατότητα, ως εν γένει δυνατότητα εργασιακής δραστηριοποίησης (ο Marx θα βάλει τον όρο σε δεύτερη θέση από τα τέλη της δεκαετίας του 1850, προτιμώντας τον έτερο της *Arbeitskraft* για την εργασιακή δύναμη). Η αφετηρία αυτή του Schlegel θα του επιτρέψει να μιλήσει στο δοκίμιό του για μια (επίσης) εμπειρικά πλαισιωμένη πολιτική φιλοσοφία, η οποία θα λαμβάνει υπόψη τις εκάστοτε συγκεκριμένες δυνάμεις που διαμορφώνουν και αφορούν το περιεχόμενό της. Με αυτόν τον τρόπο ο Schlegel έρχεται να συναντήσει βασικές θεωρητικές προκείμενες του J. J. Rousseau (ο οποίος αποτελεί μια βασική αφετηρία επίσης για τον Kant), καθώς οι εκάστοτε πολιτικές δραστηριότητες, εξεταζόμενες από την κριτική σκοπιά ενός ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος, υπάγονται στη γενική βούληση. Ο Schlegel δεν αφήνει αμβιβολία εδώ: «Η ισότητα και η ελευθερία απαιτούν, η γενική βούληση να αποτελέσει τη βάση όλων των ιδιαίτερων πολιτικών δραστηριοτήτων (όχι μόνο

των νόμων, αλλά και των εφαρμοστικών αποφάσεων και της εκτέλεσης). Αυτό όμως είναι ακριβώς το χαρακτηριστικό του ρεπουμπλικανισμού».

Τονίζοντας τον κανονιστικό πυρήνα του ρεπουμπλικανισμού ο Schlegel δεν περιπίπτει σ' αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί δογματική θέση της έννοιας – κάτι το οποίο φαίνεται να ανιχνεύει όχι στην πρόθεση αλλά στον ίδιο τον φορμαλισμό της καντιανής ανάπτυξης – αλλά διαμεσολαβεί αυτόν τον κανονιστικό πυρήνα με την πορεία του στην ιστορία, αναδεικνύοντας έτσι διαβαθμίσεις του σκοπούμενου πολιτεύματος στον ιστορικό χρόνο. Όπως έχει τονίσει η έρευνα,¹¹ ο Schlegel αποσκοπεί να αποδείξει την εσωτερική αναγκαιότητα των βασικών εννοιών ελευθερία και ισότητα, υπερβαίνοντας τον συλλογισμό του Kant ότι οι εν λόγω έννοιες προκύπτουν από την ιδέα του αρχικού συμβολαίου και, πολύ περισσότερο, από μια εγγύηση της φύσης.¹²

Με τον τρόπο αυτόν θεματοποιείται το ζήτημα της προόδου όχι ως μιας νομοτελειακής πορείας αλλά ως μιας δυναμικής προσέγγισης μεταξύ 'άκρων' του εννοιακού προσδιορισμού, τα οποία κατά πρώτον αρθρώνονται λογικά. Οι αρνητικοί όροι μιας θέσης αναδιατυπώνονται ως όρια της πραγματοποίησής της: εν προκειμένω, η δυναμική τελειοποίηση της ανθρωπίνης υπόστασης (μια πορεία ατέρμονη, όπως θα επισημάνει και ο Kant) γενικεύει μέσα από την ίδια την εκδήλωσή

¹¹ F. Rese, *ό.π.*, σ. 47-48. Βλ. επίσης, σ. 62, όπου η «ενόρμηση της επικοινωνίας» απαντά σε αντίστοιχο κείμενο του Fichte.

¹² Ο Kant κάνει λόγο για εγγύηση της φύσης αναφορικά με την επίτευξη της αιώνιας ειρήνης. Ωστόσο, η διατύπωση αυτή δεν τον εντάσσει σε κάποια μονοσήμαντα φυσικοδικαϊκή σκοπιά, καθώς εδώ η έννοια της φύσης πλαισιώνεται με υποθετικούς αναστοχασμούς, οι οποίοι στοιχειοθετούν την 'εκ του πράγματος' δυνατότητα επίτευξης ειρήνης εντός και μεταξύ των κρατών. Με τον τρόπο αυτόν, ο Kant προοικονομεί αναπτύξεις που θα πραγματοποιηθούν ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα. Πρβλ. Arndt, «Naturgesetze der menschlichen Bildung», *ό.π.*, σ. 100, Bernd Ludwig, «Zum Frieden verurteilt? Was „garantiert“ die Natur in Kants Traktat vom Ewigen Frieden?», *Jahrbuch für Recht und Ethik*, τόμ. 13, 2005.

της τους όρους της επίσης γενικευμένης ελευθερίας και ισότητας. Με τον τρόπο αυτόν, το Απόλυτο συνδυάζεται με το επιμέρους, μέσα σε ένα πεδίο διαρκούς αναδρομής στις προκείμενες, και πέρα από αυτές. Συνδυάζοντας την καντιανή και την φιχτιανή φιλοσοφία, ο Schlegel αναδιατυπώνει την κανονιστική επιτακτικότητα που (πρέπει να) περιβάλλει τη συγκρότηση κοινωνικών θεσμών, συγκεκριμένης δυναμικής και περιεχομένου. Η διατύπωση πως το «Εγώ πρέπει να επικοινωνεί» είναι στα πρωτότυπο διατυπωμένη ως: «das Ich soll mitgetheilt werden», το Εγώ πρέπει να διακοινώνεται, να κοινοποιείται, να εμπλέκεται σε σχέσεις κοινωνίας, να αρθρώνεται ως κρίση. Εν προκειμένων, η σύγχρονη έρευνα έχει επισημάνει: «Ο όρος “κοινοποίηση” [Mitteilung] δεν αποσκοπεί τόσο στο να υποδηλώσει μια επικοινωνιακή διάσταση της φιλοσοφίας, όσο στο να επισημάνει το χαρακτηριστικό του ‘υπό όρους’ ως κάτι περατό, δηλαδή ως αντίθετο ή διαιρεμένο-αντιπροσωπεύει συνεπώς, τη διαμεσολάβηση στο περατό. Η διαμεσολάβηση αυτή, στην στοιχειώδη μορφή της ως κρίση, στοχεύει στην ταυτότητα και την καθολικότητα, υπερβαίνοντας έτσι το πεδίο του υπό όρους: η διαμεσολάβηση στο περατό αναφέρεται αναγκαστικά στο άπειρο, και είναι έτσι ταυτόχρονα διαμεσολάβηση προς το άπειρο (έστω και ως υπέρβαση ορίων κατά την έννοια του Schlegel)».¹³

Από εδώ – με σαφές φιχτιανό ίχνος – προκύπτει η «πολιτική προσταγή», ότι δηλαδή το Εγώ πρέπει να εισέλθει – για λόγους επικύρωσης και πραγμάτωσης της ταυτότητάς του – σε μια πολιτικά οργανωμένη κοινωνία. Με

τον τρόπο αυτόν σημασιοδοτείται η περαιτέρω εννοιολογία του *Δοκίμιου*.

Μέσα από αυτή την βασική πρόσληψη, η «ιερή» λαϊκή βούληση αρθρώνεται δυναμικά, τόσο ως προς τη γένεσή της όσο και ως προς τη λειτουργία της. Αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τόσο της επιχειρηματολογίας του Schlegel, όσο και του πολιτικού ιδιώματος της περιόδου, ότι δεν διστάζει να επιστρατεύσει την έννοια της δικτατορίας για να πλαισιώσει τη θεμελίωση της συντακτικής εξουσίας. Η δικτατορία εδώ, χαρακτηριζόμενη ως «ευφυής ελληνική εφεύρεση», διατηρεί το ίχνος της ως ενός οργάνου του συνολικού πολιτεύματος και όχι ως αυθαίρετη ανατροπή του (αυτό εκφράζεται με άλλη έννοια, βλ. παρακάτω), σηματοδοτεί τη στιγμή συγκρότησης του ‘μόνιμου στοιχείου’ του πολιτεύματος, το οποίο στο *Δοκίμιο* έχει το όνομα του Συντάγματος. «Η συντακτική εξουσία είναι αναγκαστικά δικτατορική: διότι θα ήταν αντιφατικό να θέλουμε να εξαρτήσουμε την ικανότητα των πολιτικών αρχών, η οποία αποτελεί τη βάση όλων των υπόλοιπων πολιτικών προσδιορισμών και ικανοτήτων, από αυτές τις ίδιες και ακριβώς γι’ αυτό είναι μόνο προσωρινή. Χωρίς την πράξη της αποδοχής, η πολιτική εξουσία δεν θα αντιπροσωπευόταν, αλλά θα εκχωρούνταν, κάτι που είναι αδύνατο. – Το Σύνταγμα αφορά τη μορφή της πλασματικής κατασκευής και τη μορφή της αντιπροσώπευσης».¹⁴

Με το (δικτατορικά θεμελιωμένο) Σύνταγμα έχει τεθεί το νέο πλαίσιο εκδήλωσης της πολιτικής λογικής (ή ορθότερα, της λογικής του Πολιτικού), καθώς η οργάνωση αυτή, αναφερόμενη μέσα από την καθολικότητα των κανόνων και των γνωμών της, και

¹³ Andreas Arndt, «Zum Begriff der Dialektik bei Friedrich Schlegel 1796-1801». *Archiv für Begriffsgeschichte*, τόμ. 35, 1992, σ. 262.

¹⁴ Παραδόξως, η ανάλυση της Rese, ό.π., δεν αναφέρει διόλου την έννοια της δικτατορίας στο *Δοκίμιο*.

πλαισιωμένη από τη διακρίβωση της σχέσης μεταξύ καθολικού και ατομικού, ονομάζεται κράτος: «Κάθε ανθρώπινη κοινωνία, σκοπός της οποίας είναι η κοινότητα της ανθρωπότητας (η οποία είναι σκοπός καθεαυτή, ή σκοπός της οποίας είναι η ανθρώπινη κοινωνία), ονομάζεται κράτος». Με τρόπο ιδιαίτερα χαρακτηριστικό για την διαλεκτική φιλοσοφία, στην οποία ρητά εντάσσεται ο Schlegel,¹⁵ η εννοιολόγηση του πολιτικού, εν προκειμένω, πεδίου δεν διακρίνει μεταξύ αναλυτικών και κανονιστικών εννοιών, αλλά επισημαίνοντας τα συντακτικά στοιχεία της έννοιας, καταδεικνύει τη δυναμική της μέσα στην ιστορία, ανιχνεύοντας έτσι δυναμικές πραγματοποίησης αξιακών περιεχομένων, τα οποία δεν είναι εγκλωβισμένα σε κάποιο θεωρησιακό επίπεδο, αλλά μπορούν να καταδείξουν ήδη κάποια ιστορικά ίχνη. Ένα συμπέρασμα από αυτή την εννοιολόγηση, το οποίο θα έχει ενδιαφέρουσα σταδιοδρομία μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, είναι ότι δύναται να υπάρξουν εξουσιαστικά μορφώματα, τα οποία να διαθέτουν τα 'τεχνικά' χαρακτηριστικά του κράτους (μέγεθος, διοίκηση), αλλά ελλείψει της συγκεκριμένης κανονιστικής πλήρωσης να μην είναι κράτη. Ο Schlegel θα δώσει ένα παράδειγμα προς τούτο στο τέλος του *Δοκμίου*.

Αναφορικά με τον εσωτερικό μηχανισμό λειτουργίας του ρεπουμπλικανισμού, ο Schlegel μιλά ρητά για ένα «νομικό πλάσμα», *fictio juris*, τη συγκρότηση δηλαδή της βούλησης του λαού ως γενικής βούλησης, σύμφωνα με την οποία παρέχεται νομιμοποίηση στις εσωτερικές διαφοροποιήσεις του πολιτεύματος. Η διατύπωση αυτή ενσωματώνει τις διαπιστώσεις

τόσο του Rousseau για τον αφηρημένο χαρακτήρα της γενικής βούλησης, όσο και του Kant για την φορμαλιστική συνοχή της. Η παραμονή στο θεωρησιακό επίπεδο καθιστά ωστόσο την πραγματοποίηση του περιεχομένου της αδύνατη, γι' αυτό και ο Schlegel την αναδιαιτυπώνει ως νομικό πλάσμα, καταλήγοντας να την ξαναβρίσκει (δυνητικά) ως υποκατάστατο, στην πλειοψηφία των κοινωνιών. Βασικός μηχανισμός εν προκειμένω είναι η αντιπροσώπευση, η οποία για τον Schlegel σηματοδοτείται ως ιδιαίτερα ριζοσπαστική ατραπός, ωθώντας σε μια από τις σημαντικότερες διατυπώσεις όχι μόνο του *Δοκμίου*, αλλά της συνολικής ιστορικής περιόδου: «Η βούληση της πλειοψηφίας πρέπει να ισχύει ως υποκατάστατο της γενικής βούλησης. Ο ρεπουμπλικανισμός είναι επομένως αναγκαστικά δημοκρατικός, και το αναπόδεδicto παράδοξο ..., ότι ο δημοκρατισμός είναι αναγκαστικά δεσποτικός, δεν μπορεί να είναι σωστό».

Ο συνδυασμός αυτός της Republik και της δημοκρατίας υπερβαίνει τις καντιανές διακρίσεις, οι οποίες ρητά τονίζουν ότι ο ρεπουμπλικανισμός (ως κανονιστικό πλαίσιο) δεν κυβερνάται δημοκρατικά (ως ποσοτικό κριτήριο). Εξάλλου, ο Kant έχει τονίσει ήδη το 1793 το ζήτημα της (βιοποριστικής/ιδιοκτησιακής) αυτοτέλειας ως προαπαιτούμενου για το δικαίωμα ψήφου, αποκλείοντας παράλληλα από το ίδιο τις γυναίκες (ως εξαρτημένες/άπορες υπάρξεις). Ο Schlegel δεν αφήνει εδώ καμία αμφιβολία για την δική του αντίληψη: «Η φτώχεια και η υποτιθέμενη εξαγορά [της ψήφου], η γυναικεία φύση και η υποτιθέμενη αδυναμία [της] δεν αποτελούν νόμιμους λόγους για τον πλήρη αποκλεισμό από το δικαίωμα ψήφου» – θα πρέπει

¹⁵ Ορθότερα, την αναδιαιθυπώνει από τους πρώτους ως φιλοσοφία ανεύρεσης της αλήθειας δια της διαλεκτικής: πρβλ. Andreas Arndt, «Zum Begriff der Dialektik bei Friedrich Schlegel», *ό.π.*, σ. 269.

να περάσει πάνω από ένας αιώνας για να πραγματοποιηθεί η απαίτηση αυτή του Schlegel.¹⁶

Η αρνητική πλαisiώση αυτής της θεμελίωσης, η οποία δεν απορρίπτει το σκεπτικό του Kant, αλλά του αποδίδει ριζοσπαστικές διαστάσεις, ορίζεται με την έννοια του δεσποτισμού. Μέχρι τη στιγμή που γράφει ο Schlegel, ο δεσποτισμός έχει απασχολήσει την (γαλλική κυρίως) διανόηση επί σειρά ετών, καθώς, όπως επρόκειτο να συμβεί συχνά στη νεωτερικότητα, η αναδιατύπωση και ανανοηματοδότηση της πολιτικής εννοιολόγησης στοιχειοθετούσε επίσης πραγματικές κινήσεις (σε μια αναδυόμενη, τότε, δημοσιότητα) κριτικής της απόλυτης μοναρχίας.

Προερχόμενη, και αυτή, από την πηγή των αριστοτελικών Πολιτικών, η έννοια του δεσπότη θα περάσει από διάφορες περιπέτειες, λιγότερο στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία και περισσότερο στην Δυτική Ευρώπη, μέσα από αλληπάλληλες μεταφράσεις. Αναφορικά με τον ορίζοντα της νεωτερικότητας, ο Bodin θα διακρίνει την μοναρχική κυβέρνηση από την *seigneurial* (όπως έχει αποδοθεί ο δεσπότης), αλλά και από την τυραννική.¹⁷ Η διατύπωση του Hobbes για την *despotical dominion* (στο Λεβιάθαν) θα έχει σημαντική απήχηση, επίσης στην ηπειρωτική Ευρώπη, καθώς από τις αρχές του 18ου αιώνα ο όρος θα αρχίσει να χρησιμοποιείται στη Γαλλία από τα *parlements* ενάντια στην μοναρχική

εξουσία. Στη διάρκεια της επανάστασης θα γίνει λόγος για *despotisme de la liberté*.¹⁸

Για τον Schlegel ο δεσποτισμός προκύπτει κατά πρώτον από μια αναδιάρθρωση των συντακτικών όρων του πολιτεύματος, δηλαδή μέσα από την ατραπό της δικτατορίας. Τονίζοντας τον χρονικό περιορισμό του εν λόγω θεσμού (ο οποίος, ωστόσο, επρόκειτο να παραβιαστεί ήδη στην αρχαιότητα, αρχικά από τον Σύλλα), ο Schlegel επισημαίνει: «Η έννοια μιας *dictatura perpetua* είναι επομένως τόσο αντιφατική, όσο και αυτή ενός τετράγωνου κύκλου. – Η μεταβατική δικτατορία όμως, είναι μια πολιτικά δυνατή αντιπροσώπηση – δηλαδή μια μορφή ρεπουμπλικανική, ουσιαστικά διαφορετική από τον δεσποτισμό». Η δικτατορία συνεπώς, δεν ταυτίζεται με τον δεσποτισμό, αλλά ολισθαίνει σ' αυτόν δια της στρέβλωσης των περιεχομενικών (κανονιστικών) όρων της, και πιο συγκεκριμένα δια της αυτοαναφοράς του φορέα εξουσίας, με κατάπιξη της όποιας γενικής βούλησης. Υπό αυτή την οπτική – και πάλι με τρόπο που προοικονομεί θεωρητικές αναλύσεις, οι οποίες θα αναπτυχθούν πολλές δεκαετίες αργότερα – ο Schlegel αρνείται στον δεσποτισμό την έννοια του κράτους, όπως αυτή ορίστηκε παραπάνω. Ο δεσποτισμός ανήκει σαφώς στο πλαίσιο της πολιτικής εννοιολόγησης, αλλά βρίσκεται εκτός τόσο του κράτους όσο και της πολιτείας· ταξινομείται μόνο φυσικά, δηλαδή αναφορικά με τον αριθμό των

¹⁶ Philipp Hölzing, «Von Kant zu Schlegel. Georg Forsters Republikanismus». *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, τόμ. 99, τχ. 1, 2013, σ. 32: «Ο ριζοσπαστικά δημοκρατικός ρεπουμπλικανισμός του Schlegel φαίνεται συν τοις άλλοις στο ότι, διαφορετικά από τον Kant, αναγνωρίζει ενεργητικό πολιτικό δικαίωμα επίσης στις γυναίκες και στην εξαρτημένη εργασία».

¹⁷ Βλ. Hella Mandt, «The classical understanding: tyranny and despotism», στο *Totalitarianism and Political Religions*, τόμ. III. *Concepts for the comparison of dictatorships: theory and history of interpretation*. Μετ. Jodi Bruhn, επιμ. Hans Maier, Routledge 2003, σ. 37.

¹⁸ Βλ. Richard Koebner, «Despot and despotism: Vicissitudes of a political term». *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, τόμ. 14, τχ. 3-4 1951, σ. 285 κ.ε.

φορέων της αντίστοιχης εξουσίας – μια αναδιατύπωση της αριστοτελικής διάκρισης των πολιτευμάτων. Πολύ περισσότερο, στο πλαίσιο της διαλεκτικής ανάπτυξης όπου παρουσιάζει τις δοκιμακές παρατηρήσεις του, ο Schlegel θα τονίσει: «Ο απόλυτος δεσποτισμός δεν είναι καν ένα ψευδοκράτος, αλλά μάλλον ένα αντικράτος, και (αν και ίσως πιο ανεκτό στη φυσική διάσταση) ένα πολιτικό κακό πολύ μεγαλύτερο από την ίδια την αναρχία. Αυτή είναι απλώς μια άρνηση του πολιτικά θετικού· εκείνος μια θέση του πολιτικά αρνητικού». Μέσα από αυτή την εννοιολόγηση, η οποία υπερβαίνει τη σκοπιά της καντιανής πολιτικής φιλοσοφίας (όχι ως κάθετα αντίθετη, αλλά ως λιγότερο ριζοσπαστικής, και υπό αυτή την έννοια λιγότερο διαλεκτικής), ο Schlegel θα τονίσει με τρόπο ιδιαίτερα ευανάγνωστο για τους παροικούντες την πολιτική Ιερουσαλήμ της περιόδου, πως ο βασικός κίνδυνος δεν είναι η οχλοκρατία, η οποία συνοδεύει (εννοιακά) την δημοκρατία ήδη από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες ως κατ' εξοχήν παραφθορά του πολιτεύματος, και χαρακτηρίζεται από τον Schlegel «το μεγαλύτερο φυσικό κακό μεταξύ όλων των πολιτικών παραμορφώσεων», αλλά η ολιγαρχία, καθώς η ίδια μπορεί να αποκτήσει «μια κολοσσιαία σταθερότητα».

Έχοντας συνεπώς συναγάγει τη δυναμική των πολιτειακών μορφών από τη λογική των εσωτερικών μηχανισμών τους (ακριβώς μέσα από την

εξέταση της εκδήλωσης των δυνάμεων που τα συγκροτούν),¹⁹ ο Schlegel θα προβεί στην τελευταία και σημαντικότερη ίσως υπέρβαση της καντιανής σκοπιάς, εγκρίνοντας δια του θεωρητικού λόγου τη νομιμότητα μιας εξέγερσης, όταν αυτή στρέφεται ενάντια στον δεσποτισμό και αποσκοπεί στην (δικτατορική) θεμελίωση μιας πολιτείας: «Είναι λοιπόν νόμιμη εκείνη η εξέγερση, το κίνητρο της οποίας είναι η καταστροφή του Συντάγματος, η κυβέρνηση της οποίας είναι απλώς προσωρινό όργανο και ο σκοπός της οποίας είναι η οργάνωση του ρεπουμπλικανισμού». Η ιστορική βία στρατεύεται εδώ υπέρ του ρεπουμπλικανισμού (εδώ μια ρητή διαφορά από τον Kant), ενσωματώνοντας τις έννοιες της εξέγερσης και της δικτατορίας, και εκτοπίζοντας τον δεσποτισμό στο πεδίο της καθαρής άρνησης. Η εννοιακή αυτή κίνηση προοικονομεί διατυπώσεις που θα παρουσιαστούν μετά από μισό αιώνα από τον Karl Marx ενόψει μιας άλλης επανάστασης (ή ενός νέου επεισοδίου της ίδιας επανάστασης).

Μια σημασία του κειμένου του Schlegel, και όχι η μικρότερη, είναι η έμμεση, πλην σαφέστατη, πρόταση θεμελίωσης μιας πολιτικής επιστήμης, η οποία δεν αντλεί τα περιεχόμενά της αποκλειστικά από τις αρχές του Λόγου, αλλά τις συνδυάζει με ευρήματα της πραγματικής ιστορίας: «Μόνο από τις ιστορικές αρχές της πολιτικής παιδείας, από τη θεωρία της πολιτι-

¹⁹ Η έμφαση στις εσωτερικές διεργασίες ενός πεδίου ως ατραπού της εξήγησης για την κίνηση και ανάπτυξή του, αποτελεί βασικό στοιχείο της (πρώιμης) ρομαντικής διανόησης. Επ' αυτού σημειώνει η έρευνα: «Για τους ρομαντικούς στοχασμούς περί της ποίησης, της πολιτικής και της οικονομίας ως αυτοκινούμενων συστημάτων, οι πρώιμες εργασίες του Schelling για τη φιλοσοφία της φύσης αποτελούν συγκροτησιακές στιγμές της παράδοσης. Ρυθμιστική είναι για τον Schelling η παράσταση ενός πρωταρχικού Απόλυτου, το οποίο εξαντικειμενικεύεται στη φύση και την ιστορία», πρβλ. Detlef Kremer, «Selbstorganisation in der romantischen Ästhetik und Theorie des Staates: Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Friedrich Schlegel und Adam Müller». *Modern Language Notes*, τόμ. 123, τχ. 3, 2008, σ. 555· βλ. επίσης Arndt, «Zum Begriff der Dialektik bei Friedrich Schlegel», ό.π., σ. 265.

κής ιστορίας, μπορεί να εξαχθεί ένα ικανοποιητικό συμπέρασμα σχετικά με τη σχέση του πολιτικού Λόγου και της πολιτικής εμπειρίας». ²⁰ Η αρχή αυτή, την οποία ο Schlegel θα ακολουθήσει επίσης στις συστηματικές μελέτες του για την αρχαία γραμματολογία και αισθητική, θα πορευτεί μέσα στον 19ο αιώνα, προωθώντας μια από τις πιο ενδιαφέρουσες στοιχειοθετήσεις της κριτικής (υπό αυτή την έννοια = επιστημονικής) ανάλυσης της πολιτικής, αρθρωμένη ρητά σε διαλεκτικό πλαίσιο.

Δύο χρόνια μετά τη δημοσίευση του *Δοκίμιου*, ο Kant θα δημοσίευε το σύγγραμμα *Η διένεξη των σχολών*, στο οποίο θα περιλάμβανε μια απάντηση στην κριτική του Schlegel, χωρίς να αναφέρει το όνομά του. Στο δεύτερο μέρος της *Διένεξης*, το οποίο αφορά τη νομική σχολή, και συνεπώς ζητήματα του δικαίου και της κρατικής συγκρότησης, ο Kant θα επισήμαινε εκ νέου την εντασιακή διάσταση μεταξύ φυσικής αναγκαιότητας και δεδομενικότητας αφενός και της ύπαρξης αυτόβουλων όντων, όπως οι άνθρωποι, αφετέρου, πράγμα που καθιστούσε αδύνατη την πρόβλεψη της ιστορικής πορείας. Η διάσταση αυτή – στην οποία είχε επικεντρώσει την κριτική του ο Schlegel – απαγόρευε βέβαια οποιαδήποτε δεσμευτική διατύπωση για την πρόοδο του ανθρώπινου γένους. Ωστόσο, τόνισε ο Kant, «θα πρέπει να υπάρχει κάποια εμπειρία στο ανθρώπινο γένος, η οποία, ως συμβάν, να αναφέρεται στην ιδιοσυγκρασία και ιδιότητά του να είναι αιτία της προώθησής του προς το καλύτερο και ... αυτουργός της προώθησης αυτής· αλλά

από μια δεδομένη αιτία μπορεί να προβλεφθεί ένα περιστατικό ως αποτέλεσμα της όταν έχουν πραγματοποιηθεί οι συνεπιδρώσεις συνθήκες. (...)». – Πρέπει λοιπόν να αναζητηθεί ένα συμβάν που υποδεικνύει την ύπαρξη μιας τέτοιας αιτίας, καθώς και της αποτελεσματικότητάς της στο ανθρώπινο γένος, χωρίς να είναι χρονικά προσδιορισμένο, και από το οποίο θα μπορούσε να συναχθεί η πρόοδος προς το καλύτερο ως αναπόφευκτη συνέπεια. Το δε συμπέρασμα αυτό θα μπορούσε επίσης να επεκταθεί στην ιστορία του παρελθόντος (ότι βρισκόταν πάντα σε πρόοδο), με τέτοιον τρόπο ώστε εκείνο το συμβάν θα μπορούσε να θεωρηθεί όχι ως αιτία της ιστορίας αλλά απλώς ως υπόδειξη, ως ιστορικό σημείο (*signum rememorativum, demonstrativum, prognosticon*), και έτσι θα μπορούσε να αποδείξει την τάση του ανθρώπινου γένους στο σύνολό του, ...». ²¹ Με αυτή την επαγωγική παραχώρηση στην απαγωγική διατύπωση του περιεχομένου της ανθρώπινης ιστορίας, ο Kant θα έβρισκε το σημείο αυτό στην συνάμα ανιδιοτελή και ενθουσιώδη υποδοχή της Γαλλικής Επανάστασης από το που είχε ενημερωθεί γι' αυτήν από τη δημοσιότητα. Η απόδειξη για την ικανότητα του ανθρώπινου γένους να προοδεύσει προς μια κοινωνία ελευθερίας και ισότητας, αποδεικνύονταν μέσα από τη διαπίστωση ενός εμπειρικού αισθήματος, όπως ο ενθουσιασμός – μια τροπή, η οποία διανοίγει ενδιαφέρουσες διαστάσεις πραγμάτευσης της ιστορίας με τον τρόπο που είχε προτείνει ο Schlegel. ²²

²⁰ O Hölzing, ό.π., σ. 33 επισημαίνει ότι η αντίληψη της εμπειρικής, κατά πρώτον, θεμελίωσης της πολιτικής επιστήμης, απαντά ρητά στον ριζοσπάστη Georg Forster, το έργο του οποίου γνωρίζει ο Schlegel. Μεταξύ άλλων, ο Forster θα επιχειρήσει μια μετάφραση των *Δικαιωμάτων του ανθρώπου* του Thomas Paine στα γερμανικά.

²¹ Immanuel Kant, *Η διένεξη των σχολών*. Μετ. Θ. Γκιούρας, Σαββάλας, Αθήνα 2004, σ. 241.

²² Βλ. και Arndt, «*Naturgesetze der menschlichen Bildung*», ό.π., σ. 101 για το ελλειπές της απάντησης του Kant.

Υπογραμμίζοντας ωστόσο το γεγονός ότι μεταξύ «εννοιών του καθαρού Λόγου», οι οποίες υπαγορεύουν το ορθό (= ρεπουμπλικανικό) πολίτευμα, και των εμπειρικών πολιτευμάτων, τα οποία προσεγγίζουν τον ορθολογικό στόχο «μόνον κοπιωδώς μετά από πολύπλοκες διαμάχες και πολέμους», ο Kant θα επέμενε στη πολιτειακή διάκριση που είχε διατυπώσει στο σύγγραμμα για την Αιώνια Ειρήνη: «Η είσοδος σε ένα τέτοιο σύνταγμα αποτελεί συνεπώς καθήκον, αλλά προσωρινά (διότι το σύνταγμα αυτό δεν πραγματοποιείται τόσο σύντομα) είναι καθήκον των μοναρχών, αν και κυριαρχούν αυτοκρατικά εντούτοις να κυβερνούν ρεπουμπλικανικά

(όχι δημοκρατικά), δηλαδή να μεταχειρίζονται το λαό σύμφωνα με αρχές που αντιστοιχούν στο πνεύμα των νόμων της ελευθερίας (όπως θα τους προδιέγραφε για τον εαυτό του ένας λαός με ώριμο Λόγο), αν και σύμφωνα με το γράμμα τους δεν έχει ζητηθεί η έγκρισή του».²³

Η σύζευξη της δημοκρατίας με τον ρεπουμπλικανισμό είχε ακόμη μεγάλη πορεία μπροστά της. Επίσης μεγάλη πορεία είχε και η διαλεκτική πολιτική επιστήμη που είχε σκιαγραφήσει ο Schlegel στο δοκίμιό του – μια πορεία που ουσιαστικά συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

²³ Immanuel Kant, *Η διένεξη των σχολών*. ό.π., σ. 255.